

ЙЕҢИ ЗАМАН

يېڭى زامان

МУСТӘҚИЛ ИЖТИМАЙ-СӘЯСИЙ ГЕЗИТ №2

1999 - жыл, 28 - май, жұма

БҮЙҮК СИМАЛАР

ӘЛ ҚӘЛБИДӘ ӨЧМӘС БОЛУП ПАРЛИҒАН ЧОЛПАН

Вәтәһпәрвәр шаир Лутпулла Мутәллишкә
ядикарлық орнитилди

Тәһриртағ бағриға жайлашқан
гәзәл уйғур юртлириниң бирси
Чоң Ақсу йезисида бүгүн чоң
тәһтәһ-той!

Йезидики оттура мәктәһиниң
көң һойлисиға йүзлигән адәм
жигилагән. Егиз ясалған сәһнигә
Лутпулла Мутәллишнин чоң пор-
теритилинған. Оң тәрәпкә йәһни
мәктәп ишлигиғә қарши мәйдан-
чида бир нәччә метр егизликте
қәд кәтирип турған ядикарлық
ақ рәхт билән йепиш қоюлған.

Мунбәргә чиққан Чоң Ақсу
йеза округиниң һакими Султан
Исламов тәһтәһиниң ечилиши-
ни елан қилиш, жұмлидин мун-
дақ деди:

Мән Чоң Ақсу йеза округи
вә барлиқ Чоң Ақсулуғлар на-
мидин инқилавий шаиримиз-юр-
тлишимиз Лутпулла Мутәлли-
шнин бюстини яситишкә вә
орнитишкә көп күч чиқарған
Муһидин Жалаловқа, скульптор
Нурлан Далбаевқа вә башқә
йодашларға чәқси миннәт-
дарлиқ изһар қилимән.

Шунидин кейин инқилавий
шаир бюстиниң үстигә йепилған
ақ рәхт аста чүшүриди. Сәптә
турған солдатлар бир нәччә
дүркүн тапанчилардин оқ үзүп
турди. Тәрәп-тәрәптин алқиш са-
далири яриди.

Хәлқимизниң сәйүмлүк ша-
ири Лутпулла Мутәллиш ядикар-
лигиниң ечилиш тәһтәһиниң
жигинини Уйғур театриниң ар-
тистлири Турдибуви Аблизова вә
Пәрһат Давутов елип барди.
Шаир тойи, демәк, поэзия тойи!
Лутпулла Мутәллишкә бегиш-
ланған шеирлар жигини елип
манғучиларниң қиямиға
йәткүзүп оқуши билән
жаранлап, Ақсу асминидә
жирақ-жирақларға кәткәндәк
болди.

Шунидин кейин сөзгә чи-
қишлар башланди. Уйғур һәһи-
йәлик Мәслиһәтнин қативи Аб-
дужелил Сейтов, язғучи Мәс-

имжан Зулфиқаров, шаирниң
Қирғизстандин кәлгин иниси Кәш-
пулла, Алмутидин кәлгән синлиси
Реһан Мутәллиш, ядикарлықни яси-
тишнин тәһтәһбусқари вә ижрачиси
Муһидин Жалалов, скульптор Нур-
лан Далбаев вә башқилар өз
сәзлиридә Вәтәһ азатлиғи, хәл-
қиниң әркинлиғи йолида жәһини
аймай күрәшкән инқилапчи,
әжәйип шаир Лутпулла Мутәлли-
шнин киндик кени тамған юртида
ядикарлықниң қәд кәтириши Чоң
Ақсу йезиси үчүнлә әмәс. Иәттису
уйғурлири, көң кәләмдә ейтқанда,
пүтқүл уйғур хәлқи үчүн тарихий
вақиә екәһнигин қәйт қилишти.
Болаһиму, шаирниң синлиси Реһан
Мутәллишнин сөзи көпчилиқниң
қәбини ләрзигә салди.

— Қәдирлик юрдашлирим,
әзиз хәлқим! Юрти қәдирлигән,
хәлқи бешидә көтәргән оғлан-
лириниң нами һеч қачанда унтул-
аслиғини мана бүгүн һәммиғиз
көрүп олтиримиз. Ақам Лутпулла
Мутәллишкә орнитилған бу ядикар-
лық һәйкилинин ечилиши мениң
һаятимдики ән хошаллиқ
күнләрниң бирсидур. Буниң үчүн
юрдашлиримға, балам Муһидингә
вә башқиларға миңларчә рәхмәт
ейтимән.

Инқилавий шаиримиз Лутпу-
лла Мутәллишнин туғулған юртида
ядикарлық орнитилшиниң тәһтәһ-
бусқари вә ижрачиси Муһидин

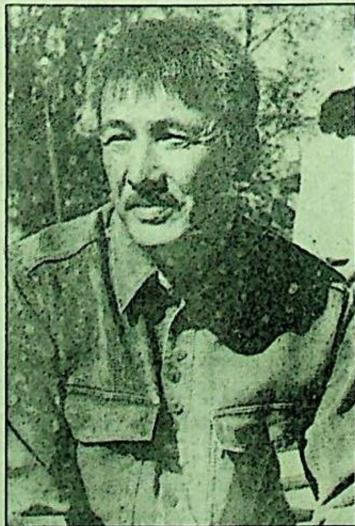
Жалалов башлиқ бу улуқ ишкә
мәддий вә мәһивий жәһәттин
ярдәмдә болған бир топ
кишиләргә аргимақлар миң-
гүзиллип, тон кийгүзилди вә
баһалиқ соғилар тапшурулди.
Андин сәһнәт һәвәскарлириниң
чоң програмлиқ концертлири
кәрситилди. Мәрасим ахирсида
мәһ Муһидин Жалаловниң
қәлбиғә қулақ салдим.

— Муһидин, бүгүн мана сениң
бу улуқ ишиниң чоң-кичикниң
һәммиси апириң ейтишватиду.
Мундақ чоң бир ишни яғғуз әзәң
һәддиғә елип мөйданға чи-
қишиниңа нәмә сәвәп болған? —
дегән соғалиға у қисқичила шу-
дақ жавап берди.

— Хәлқимизниң махтиниши
вә ләхригә айланған улуқ ин-
қилапчи шаиримиз, юрдалишимиз
Лутпулла Мутәллишнин қәбри-
ни зиярәт қилип, гүл қоюшқә
мана нәһип қилмиған екән, униң
туғулған юртида бюстини орни-
тиш, гүлләргә ораш истиғи, арзу-
си узақтин бери мәндики бир ар-
ман болуп кәлгән еди. Көпчилиқниң
қоллап-қувәтлиши билән әшу ар-
минимға мана бүгүн йәттим. Қариги-
на, шаиримизниң от болуп чақнап
турған көзлири қайсу тәрәпкә
қарап туриду? Вәтәһгә, әзиз
вәтинимизгә, әлвәтто! У вәтәһниң
азатлиғини, хәлқиниң әркинлиғини
истиғән, арзу қилған вә шу улуқ
мәхсәтләр йолида қурбан болған.
Демәк, униң вәрислири, әзиз хәлқи,
у арзу қилған һүр заманға чоқум
йәтиши керәк!

Мәлум болушичә, мәзкүр
ядикарлықни яситишқә,
орнитишқә бир йерим миллион
тенгигә йәқин хиражәт сәрип
қилиништу. Әшу ақчиниң 80
паизға йәқини миллиәтпәрвәр
жигитимиз Муһидин Жалаловқа
тәәллүк екән. Бундақ сәхи-
сахавәтлик жигитилиримизгә апи-
рин ейтиштин башқә гәһп йоқ.

Алимжан БАВДИНОВ,
Уйғур һәһиәси,
Алмута вилайити.

● Муһидин Жалалов.
● Мәрасимдин көрүнүш.

Рустәм Йүсүпов
чүшәргән сүрәтләр.

Рәһимий хәтәрләр

Президент Нурсултан Назарбаев парламенттин
байқилдиһини қобул қилди. Ұларниң
ноттурсидики суһәһәт қанун хизмәт-
ниси һәққидә болди.

Парламент мәҗлиси рәһимий мара-
тиса тәһтәһтәһкә тәһтәһкә һәққидә
шәһәтәһкә тәһтәһкә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә

Мәһкәмәт президенти қорғуси билән
кәһрәһкә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә

Қазақстан җәмһурияһиниң президенти
Н. Назарбаев Ұкраина президенти
Л. Кучмаға тәһтәһкә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә

җәмһурияһиниң мәһкәмә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә

Йиқин җәһәт тәһтәһкә

Қарабағ җәмһурияһиниң
бир тәһрәп қилди

Нәһрәһиҗәһәт тәһтәһкә һәққидә
дәһләт мәһкәмә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә

дәһләт мәһкәмә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә

20 - май күни қордаларниң
дәһләтләһкә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә

дәһләтләһкә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә

дәһләтләһкә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә
һәққидә һәққидә һәққидә һәққидә

НЕЗАБЫВАЕМЫЕ ИМЕНА

Наши лидеры XX века

Известно, что в XX веке на территории Восточного Туркестана (Уйгурстана) непрерывно происходили народные волнения, дважды приведшие к восстановлению государственности. И хотя обе, официально провозглашенные республики явились результатом самоотверженной борьбы коренных народов Восточного Туркестана (Уйгурстана), к сожалению, до настоящего времени еще не достаточно знакомы широкой общественности имена лидеров народных движений. Именно поэтому здесь мы пытаемся лишь восстановить некоторые моменты биографий наиболее известных деятелей Восточного Туркестана (Уйгурстана) XX века.

Структура работы построена таким образом, что сначала мы даем биографические данные официальных руководителей:

- 1. Восточно-Туркестанской исламской республики 1933—1934 годов,
2. Восточно-Туркестанской республики 1944—1946 годов,
3. Коалиционного Правительства Восточного Туркестана 1946—1949 годов.

Затем нами даются биографии наиболее известных деятелей всего рассматриваемого периода.

И уже затем мы даем краткую биографическую справку об остальных деятелях, оставивших свой след в истории Восточного Туркестана.

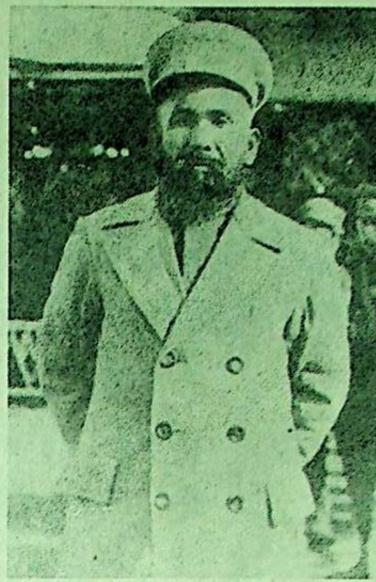
Следует особо отметить, что мы включили в данную работу биографические данные лишь деятелей тюркоязычных народов, так как Уйгурстан (Восточный Туркестан) — в географическом смысле часть Единого Туркестана, а в историко-этнографическом смысле — родина уйгурского народа, и вторая родина — казахов, киргизов, узбеков и других тюрков.

Публикацию подготовил к печати Хамит ХАМРАЕВ.

Ходжа Нияз Хажи (1889 — 1942)

Ходжа Нияз Хажи родился в 1889 году в горном селении Тараати Кумулской области Уйгурстана (Восточного Туркестана). В 1911 году он с самого начала и до конца участвовал в восстании крестьян Кумулской области под руководством Тимура Хальпа. За участие в этом народном восстании, в 1925 году Кумулский хан — Шах Махсут присвоил Ходжа Ниязу Хажи титул «Народного заступника и полководца».

Ходжа Нияз Хажи был организатором народных волнений против китайского господства на территории Кумулской области. Восстание, начавшееся в феврале 1931 года, представляло собой грозную силу и очень скоро охватило всю территорию Уйгурстана (Восточного Туркестана). На Алтае восставшими руководил Шериф Хан, в Турфане — братья Махсут, Мусул и Махмут Мухити, в Токсуне — Тохта Бек, в Бугуре, Кучаре и Аксу — Тимур Ахмет Хажи, в Каш-

гаре — Ораз и Усман Беки, в Хотане и Яркенде — Мухамат Имин Бугра и Сабит Дамулла. Таким образом практически весь Уйгурстан (Восточный Туркестан) был освобожден от китайской оккупации.

В результате этого восстания, 12 ноября 1933 года со-

столицей в Кашгаре была провозглашена Восточно-Туркестанская исламская республика. Ходжа Нияз Хажи был объявлен Президентом этой республики.

К сожалению, это государство просуществовало недолго. Китайский губернатор — генерал Шен Шицай, для подавления восстания, обратился к военной помощи Советского Союза. Объединенные советско-китайские войска ликвидировали Восточно-Туркестанскую исламскую республику. Необходимо отметить, что по настоянию советских руководителей, Ходжа Нияз Хажи согласился занять пост заместителя Губернатора... Однако, через короткое время, согласно советско-китайского плана, более трехсот тысяч участников восстания во главе с Ходжа Ниязом Хажи были арестованы. Из них сто тысяч были убиты.

В апреле 1942 года Президент Восточно-Туркестанской исламской республики — Ходжа Нияз Хажи был убит в газовой камере. Его могила находится в Урумчи.

ТӘХМИН

2010-жылда болидиған өзгиришләр

Саһа мутәхәссисириниң тәтқиқат нәтиҗилири раст болса, 2010-жиллари төвәдиқидәк өзгиришләрниң болиши күтледиқән.

- Нефтьниң орници басидиған йеңи энергия мәнбәси 85 паиз әтирапида тепилидиқән;
— Алиһи мәлумат алидиғанларниң нисбити һазирқидин 82 паиз жуқури болидиқән;
— Экранлиқ телефон әдеттики аилләрдә 83 паиз умумлишидиқән;

— Той қилишни халимайдиған әр-аяллар 80 паизға көпийидиқән;

— Талап туруп оғул яки қиз пәрзент көрүш 80 паиз реаллиққа айлинидиқән;

— Дуниявий характерлиқ әтрап муһитниң булғуниши 78 паиз еғирлишидиқән;

— Рак кесәллиги 75 паиз әтирапида тизгинлинидиқән;

— Әрләрнин аяллар башқуришида хизмәт қилиши 73 паизға йетип, барғансири умумлишишқа йүзлинидиқән;

— Курғақчилиқ, қаттиқ соғ қатарлиқ төбий өзгиришләр түпәйлидин йүз беридиған апәтләр 72 паиз әтирапида еғирлишидиқән;

— Әр-хотунларниң никадин ажришиш нисбити 68 паиз әтирапида болуп, җиддий өрләйдиқән;

— Җисманий мәнһәтнин 63 паизни машина әдәм-роботлар өз устигә алидиқән;

— Җинайәт өткүзүш нисбити өсүп, хәлиқниң аманлиғини муһапизәт қилиш әһвали 60 паиз яманлишидиқән.

Жуқурида ейтилғанлар мутәхәссисләрнин тәхмиңи. Төвәндики бизниң;

Келәчәктә көридиғинимизму чағлиқла охшайду? Бүгүнки күнимизгә шүкри десәкму болғидәк...

тарихимизниң қанлиқ сәһиписи

ئۆمرىمىز غەپلەتتە ئۆتۈپ كەتمىسۇن

(29 - ماي - غۇلجا قانلىق ۋاقتەسگە 37 ژىل)

نېمە دېگەن كالتە پەم، ساددە خەلق بىز، ھە؟ ئەكسچە بولغاندا، ئاياقلىق ئەمەس، قال- ناتلىق ئوتەلمەيدىغان چىكارنىڭ قانداقلار- چە ئېچىلىپ قالغانلىغىنى، ماۋچىلارنىڭ ئۇيغۇرقازاقلارنى ماشىنىغا سېلىپ قورغاس- قەچە يەتكۈزۈپ قويۇشلىرىنىڭ ئاستىدا نې- ھە سىز بارلىغىنى ئويلىغان بولاتتۇق؟ ھە، بۈگۈن كېچىكىپ بولسىمۇ چۈشىنىۋاتىمىز، كېڭەشلەرگە ئادەم كۈچى، خىتايلارغا زىمىن، ياشلارنى قىرغىن قىلىش ھاجەت ئېكەن، كوممۇنا، «سايراپ ئېچىلىش»، «ستىل تۇ- زۇتۇش»... ھەرئەينە شۇنىڭغا كۆرۈلگەن تەي- يارلىق بولۇپ چىقتى. كېيىنكى قانلىق ۋا- قەلەر شۇنى ئىسپاتلاپ بەردى.

ئاخىرقى مەلۇماتلاردىن مەلۇم بولدىچە، ھازىر خىتايدا ئاياللاردىن بىر يۈز ئون بىر مىلليون ئەر ئارتۇق ئېكەن. 1962 - ۋىل- دىن ئاشكارە ئېلىپ بېرىلۋاتقان ۋەتەندە- كى ئۇيغۇر ياشلىرىنى، ئاساسەن ئويلەنمە- گەن ۋىگىتلەرنى ھەر خىل ئۇسۇللار بىلەن يوقۇتۇش، مەجرۇع قىلىشلارنىڭ تۈپكى سە- ۋەۋى تۇرمۇش قۇرغۇدەك تەگدەشى قالمى- غان قىزلىرىمىزنى ئائىلاج خىتايلار بىلەن ئائىلە قۇرۇشقا ئېلىپ كېلىش، شۇ ئارقىلىق ئۇيغۇر دېگەن مىللەتنى ئاسسىمىلىيەتسىيە قىلىۋېتىش ئەمەس دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟

خەلقىمىزدە، «خىتايلار ھارۋۇدا ۋۇرۇپ توشقان ئۇلايدۇ»، دېگەن گەپ بار. بىز بىزدىن باشقا مىللەتلەر تا ھازىرغىچە چوڭ- قۇر چۈشۈنۈپ يېتەلمەيۋاتقان ھەقىقەت. خۇداغا شۇكۇر، ھازىر دۇنيا ئويغاندى. ئا- جىزلارنى ھىمايە قىلىدىغان كۈچلۈكلەرمۇ بار ئېكەن، كورمۇتاتىمىز. بۈگۈن - ئەتە ئى- لارنىڭ بىزنىمۇ كورۇشى ئېھتىمالدىن ۋا- ھراق ئەمەس.

ئۇمۇتسىز شەيتان. بىز- ئىنسان! ھاپىز شېھرايى، «جاھان قولغا كىرەر ئىتتىپاق بول ساڭا...» دېگەن ئېكەن. بىز «ئىتتىپاق»قا ھوشيار بولساڭنى قوشۇپ ئۇمۇت بىلەن ياشايمىز، دوستلار! ھە، ئومرىمىز غەپلەتتە ئۆتۈپ كەتمىسۇن، ھوشيارلىقىمىزنى يو- قاتمايلى.

ئابدۇخالىق ماخمۇت.

كەرلەرمۇ ئۇنىڭغا پانا بولالمىدى. خەلىق تاش ئېتىپ ئۇلارنى ماشىنا كۆزۈۋىدىن باش چىقىرىشقا ئىمكان بەرمىگەندىن كې- يىن كېتىشتى. ئادەملەر قۇرمانغالىنى ئارىغا ئېلىپ ئۇنىڭغا چىكارنى ئېچىشقا بۇيرۇق يازدۇرۇش مەخسىتىدە (ساددەلىقنى قاراڭ) ئوبلاست پارتىيە كومىتېتىغا ئېلىپ كېلىش- تى، قۇرمانغالى بولسا بۇ مەسىلىنى ئوبلاست- لىق خەلىق ھۆكۈمىتىسىز يېشەلمەسلىكىنى ئېيتىش بىلەن خەلىق شۇ ياققا - دېيەرلىك خوشنا بېناغا نامايىش بىلەن يېتىپ كېلىش- تى. ئەينە شۇ چاغ بۇ يەرگە ئالدىن - ئالاتەي- يارلاپ قويۇلغان پۇلېمىوتلاردىن ئوق ئۇ- زۇلۇشكە باشلىدى. بىر نەچچە مىنۇت داۋام- قىلغان ئوق يامغۇر بىلەن تەڭ كوتىرىلگەن- دات - پەرىياتلاردىن كېيىن ھويلىنىڭ ئى- چى قىزىل قانغا بويالدى. قۇرالسىز خەلىق تېرە - پېرەڭ بولۇپ كېتىشتى...

شۇنداق قىلىپ، خەلىقنىڭ تېپىلىق ناما- يىشى قانلىق پاجىە بىلەن ئاياقلاشتى. بۇ كۈنى قانچىلىك ئادەمنىڭ ئۆلگەنلىكى خە- لىق ھۆكۈمىتى ھاجاتخانىسى، كارىزلارغا تىرىك كۈمۈلگەنلىكى، دوختۇرخانىلاردا ئۇ- كۈل بىلەن يوقىتىلغانلىقى ھازىرغىچە مە- لۇم ئەمەس. سەۋەۋى، خىتاي مەمۇرلىرى يوقۇلۇپ كەتكەن كىمىندۇر سۇرۇشتى قىل- غانلارغا، «كېڭەش ئېلىگە قېچىپ كەتتى» دېيىش بىلەن قاتىللىغىنى سىز پېتىچە ساق- لاپ كەلمەكتە. بۇنىڭغا ئۇرۇمچى رادىوسى تارتاتقان: «كېڭەش سوتسىال جاھانگىرلى- رى 1962 - ۋىلى قۇتۇتۇش ئارقىلىق 60 مىڭ كىشىنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى...» دې- گەنلىرى ئاساس بولۇپ قالدۇردى.

يوشۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق، ئۆز ۋاقتىدا بىز بۇ پاجىەگە شۇ دەۋر ۋەزىيىتى سەۋەپ بولغان، دەپ خۇلاسىە چىقارغىنىمىز ھەق- قەت. ئەندىلىكتە بولسا، كېيىنكى ۋاقەلەر- نى تەھلىل قىلىپ كورسەڭىز، بۇلارنىڭ ھەم- مىسى ئىككى دولەت ئارىسىدىكى يەڭ سوردىسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس ئېكەن، دې- گىڭىز كېلىدۇ.

ئات تەخمىنەن بەشلەرگە بارغاندا ئىلى قا- زاق ئويۇلىسىنىڭ باشلىنى قۇرمانغالىنىڭ تە- لەپكارلارغا بېۋاسىتە مۇراجەت قىلىشقا ئې- لىپ كەلدى. ئۇ كۈن پېتىش تەرەپتىكى ئى- شىك بوسۇغۇسىدا تۇرۇپلا، «بۈگۈندىن ئې- ستۋاردىن چىكارا يېپىلدى. كىمكى بېلىت ئالغان بولسا، كاسسىغا تىزىملىتىپ تاپشۇر- سۇن. پۇلى قايتۇرۇپ بېرىلىدۇ...» دېيىش بىلەن تويىنىڭ ئىچىدىن سېرىق چېچى گەۋ- كىسى بىلەن تەڭ كېسىلگەن ۋىگىرەمە بەش ياشلارچامسىدىكى، كورۇنىشىدىن رۇس قە- زى قۇرمانغالى تۇرغان ئىشكەككە چىقىش پەلەمپىسىگە كوتىرىلىپ، «خالايسىق! ئەمە- سىزگە نان، ئۈستى - باش، ئىش، ئەركىنلىك ياكى بولمىسا ماشىنا بېرىلسۇن!» دەپ توۋ- لىشى قۇرۇق ئوتۇنغا سەرەڭگە ياققان دەك بولدى...

سېرىق چاچلىق قىزنىڭ تىلغا ئالغانلىرى شۇ دەۋر ئۈچۈن تولمۇ ئورۇنلۇق تەلەپلەر ئېدى. بىرىنچىدىن: 1958 - ۋىلى ماۋچە كوممۇنىلىشىش ئەمەلگە ئاشۇرۇلغاندىن بۇ- يان ئاچارچىلىق بىلەن كىيىم - كېچەك نور- مىسى ھۆكۈم سۈرۈۋاتاتتى. ئىككىنچىدىن: سابىق كېڭەش پۇخرالىرىغا بولغان مۇناسى- ۋەت سوغا قىلىشىپ، ئۇلارنى ئىش ئەمەس ئوزۇق - تۇلۇك، كىيىم - كېچەك نورمىلىرى- دىنمۇ مەھرۇم قىلىش جارى قىلىنىۋاتاتتى.

ئۈچىنچىدىن: ئەللىگىنچى ۋىللارنىڭ ئاخ- ىرى ئېلىپ بېرىلغان «سايراپ ئېچىلىش»، «ستىل تۇزۇتۇش» ھەرىكەتلىرى جەريانىدا كوپلىگەن غوللۇق كادىرلارنىڭ تۇرلۇك- تۇ- مەن تەقسىلەرگە ئۇچرىشى، ئىچكىرىدىن «ئاكا مىللەت» دەپ ئاتالمىشلارنىڭ سەك- ىدەك ئېقىپ كىرىشكە باشلاشلىرى خەلىق- نىڭ كېلەچەككە بولغان ئىشەنچىنى سۇ- ندۇرۋاتاتتى. شۇ سەۋەپ خەلىق توپى باي- قى سېرىق چاچلىق قىزنىڭ سوزىدىن كې- يىن داۋۇلغۇپ قۇرمانغالىنىڭ قېچىشىغىچە ئېلىپ كەلدى. بىراق، ئۇ قاتناشنىڭ ئىچ- ىدىن چىقىپ كېتەلمىدى، شۇ ئاربابا بىر قان- چە ماشىنىدا يېتىپ كەلگەن قۇرالىق ئەس-

«يوق جاھان مۈلكىدە بىزدەك، ئاجىزۇ - بېچارە خەلىق. زۇلۇم تىغى بىرلە باغرى يۈز مىڭ پارە بولغان خەلىق» خەلقىمىز 20 - ئەسردە بۈگۈنگىچە يې- سىپ ئوتكەن يول - تارىخى ھەققىدە ئوي- لىغاندا ھامان شائىر ئەۋفۇز تۆتەرنىڭ ئەشۇ مىراسىرى يادىمغا كېلىدۇ. سەۋەۋى يۈز ۋىل- لار مۇقەددەم يېزىلغان ئەشۇ قۇرلاردا بىز- نىڭ پاجىەلىك قىسمەتلىرىمىز ئەينەن ئىپا- دىنىنى تاپقان دەك سېزىلىدۇ ماكا. دەرەھ- قەت، ئاجىزلىقىمىز، توغرىسى، دوست بىلەن دۈشمەننى، رىياكار بىلەن ھېلىگەرنى بىر- بىرىدىن پەرىق قىلىش ئىقتىدارىمىز- نىڭ تۈۋەنلىكىدىن «باغرى يۈز مىڭ پارە بولغان خەلىق» بىز، ئويلاپ بېقىڭ: تۆمۈر خەلىپىدىن باشلاپ تېخى يېقىندىلا باش - پانا بېرىشكە قۇدرىتى يەتمىگەن قازاقىستان قايتۇرۇپ بەرگەن ۋە خىتاي ئېتىپ تاشلى- غان خەستىلەرگە قەدەر ئارلىقتا يەنە نېمە- لەرنى بېشىمىزدىن ئوتكۈزۈمىدۇق؟ ئۇلار- نى بىر ماقالە ئەمەس، توم - توم كىتاپلارغا سىغىدۇرۇش تەس. شۇڭا مەن ئوزۇم كۇۋاغ بولغان. بۇندىن 37 ۋىل مۇقەددەم تارىخ- مىزغا قانلىق سەھىپە بولۇپ كىرگەن 29- ماي ۋاقتىسى ھەققىدە توختىلىپ ئۆتمەك- چىمەن.

29 - ماي، غۇلجا قاتناش ئىدارىسى - ئاۋ- توستانىسىيە. بۇ يەردە بىر قانچە كۈندىن بۇ- يان تەكرارلىنىۋاتقان دەك، بۈگۈنمۇ مىڭلىغان ئادەملەر كوربا دېڭىز كىيى چايقالماقتا. كىم- لەردۇر قاتناش بىلىپتىنى ئېلىش ئۈچۈن كاسسىغا تەلۋرۇپ تۇرسا، قالغانلىرى، يەنى بۇرۇن بېلىت ئېلىۋالغانلارغا قورغاش چىگا- رىسىغا قاتنايدىغان ۋۇك ماشىنىلىرىنى تورت كۆز بىلەن كۆتۈشمەكتە، بەختىگە قارشى بۇ- كۈن نە بېلىت سېتىلمىدى، نە ماشىنا بېرىل- مەيۋاتاتتى. ئاساسەن ياشلاردىن تەركىپ تاپقان ئالاماننىڭ قاتناش خادىملىرىدىن- ماشىنا تەلەپ قىلىش بولۇپمۇ چۈشىن كې- يىن قەتئىيلىشىپ كەتتى. بۇ ھالەت سا-

БУГУНКИ йер шарида пекот бирла Уйгур Автоном району бар. Уболсому, Шинжаң-Уйгур Автоном району. Йер майдани 1 миллион 710 миң квадрат километр келидиган, элмисактин тартип «алтун тавак» дөп пәхирлик нами бар бу мислисиз бай зимин уйгур миллитинин ата мирас дияри, умумий уйгур гөвдисинин мөңгүлүк һаятлик мөнбөси, шудакла жаһан уйгурлиринин зака юрти, йилтизгаһи вә сигниш киблигаһидур.

Мөзкүр вәтәннин кәдригә йетиш вә уни гүлдөндүрүш бүгүнки заман уйгурлиринин биринчи борчи вә мукәддәс вәзиписидур. Бирак, әбгаликилти билән зөйпләшкән адәмлиримиздә бу хил тонуш, бу хил аң вә бу хил зөрүр туйгу толиму камчил. Биздики әбгалар надан вә жаһил, кануншунасла һәкикәтәнму алим. Бирак биздики әбгалар өзигә вә өз кериндашларига бөкму залим! Билиш керәкки, бир милләт үчүн ейткәндә, ана макан демәк, әмәлиятта адаккий мөвжүтлүк демәктур.

Һекайәт: Йәһудийлар бу дуняшкки әң кәдимий вә әң мөдәний милләтләр катарига кириду. Уларузақ кәдимий заманда йәһудий динини ижат килип, дуняга мүййән әкидә асасидә өмлүшүп яшашнин нәмунисини яритип бәргән уюшқан милләт болуп санилиду. Бирак кейингә уларниң ичидә әбгаликилти ямрап кетип, бу илләткә гиритгар болғанларниң бөк шөхсийәтчилиги, бөк бекиндчилиги вә берәһимлиги касәтидин, шундакла йәнә башка тарихий сәвәшләр түпәйлидин улар буниңдин тәхминән миң жыллар бурун өз юртидин һайдап чикирилип, юрт-макансиз кара сәргәнданларга айланип калған.

Өз вәтинидин һайдалған, кара сәргәнданга айланған йәһудийлар йер шаридә беши кайған, пути тайған бойчә екип жүрүп, дунянин түрлүк булуш-пушакларидин әзирини тирекчилик, жаһандарчилик вә күчүрүш пурсити билән тәмин етидиган жай излиди. Дурус, дөсләпки чағларда, улар әзиринин сода-тижәр әттики маһирлиги билән бәзи дөләтләрдә хелә яхши күн көрди. Әзиринин ишчанлиги вә илимпәндлики ижатчанлиги билән һәр кайси әл зиялиринин сепидә бир мәнәл тегиллик орунга егә болғанму болди. Ким билиду, улар бәкмиң өз вәтинидин һайдап чикирилип, сәргәнданларга айланип калған дөсләпки чағларда: «Бизнин мошу ишчан қолими билән пикирчан беши-мизла болдикән, жаһаннин һәр кандақ йеридә һәр кандақ адәмнин қолидин нан тепип йәләләймиз вә дунядики һәр кандақ һалавәттин бәһримән болалаймиз» дөп ойлиған болғиди? Бирак, рәһимсиз реаллик, көз жумғини болмайдиган әмәлият шу болдики, уларнин ишчан-әмгәкчанлигиму, һәтта уларниң зәһни закавәтлик, әкиликлигиму, һеч кандақ бир әт әлдә уларга адакки растчилик, әбәдийлик, параванлик вә хатиржәмлик яритип берәлмиди. Вәтәнсиз йәһудийлар «дуняда әң мөдәний милләт биз» дөп мөйдисигә муштлайдиган европаликлар алдидиму, әң ак көңүл, жуғач азияликлар алдидилу ахирки һесапла, охшашла һәкикий кишилик һоқуқидин мөһрүм болуп, хару-зарликтин башка һеч бир раһәт көрмиди. Ахирда иккинчи дуня урушин мәзгилдә қолида төмүрнин сунигиму болмиған 6 миллион

йәһудий «жаһанда һәммидин үстүн биз» дөп марш окуйдиган германлар тәрипидин әлтирилип, худди явайи ешәкни сойғандәк союлди вә терисидин тулум килинип, йегида совун ясалди. Тәхминән миң жыллик көчүрмиш-сәргүзәштә вә әмәлий фәкт уларга шундақ жавап бердики, вәтини, зимини бар милләт дегән шу дәрјидики кәң ихтиярликка вә шу дәрјидә чәксиз һоқуқка егә болидики, улар муһажир милләтнин халиса зиминидә турғузиду, халиса коглап бир болмиғур бәдһнам билән уни туткун килип түрмигә солайду. Халиса бир йокилан бөһтан билән уни дамга чүширип, куш килип олайду. Шундақ, рәһимсиз фәктлар билән толған узақ әсирлик вәтәнсизлик, юрт-макансизлик ахирида йәһудийларни женидин жак тойғузған. Шундакла уларни ойғитип, дилига Вәтән укүмини чоңқур килип ойғузған!

шундақ гөзәл нам. Һалбуки уни «Миййән» дөвалдин. Бунин билән әмәлиятта һәм тилини, һәм дилини йоқаттин. Бехәстилин вә һамакәтлин Үрүмчи кочилирини «Беймин», «Нәнмен» дөштүрүп болди. Әнди бу илләтти бүйүк бован Мөһмүт яшиған уйгурнин бөшүк шөһәрлиринин болған Кашнәргә сөрәп берип, әлмисактин тартип «Яр бағ» нами билән атилип кәлгән көврүкни «Бейдачав», «Төшүк дәрваза» атилип кәлгән кәдимий қәльә дәрвәзисини «Дунмен» аташка райиң бериватиду. Бир убдан «Түмәнкул» дегән намни ташлап, «Дунху» аташка тилиң келиватиду. «Уйгур Автоном районидин» «Уйгурни» чикирип ташлап, «Автоном район» аташка дилиң йол бериватиду. Бу әбгалигин болмай зади немә?!

Билгинки, бир юрт-маканниң исим-намишу жайниң гождарлик тарихидин гувалик беридиган мөңгү

дам допаннин астидики сағлам калланга таян.

Ана маканниң кәдригә йетиш әмгәк аркилик, күрәш аркилик вәтәндаш сорунила һәклик орунни тепишни алакки мәнәсәт килиду. Ана макан бир инсан үчүн тәһшиши йок, түгимәс байлик. Бир инсан үчүн һәр кандақ нәрсә болмиса болидики, өз макани болмиса зади болмайду. Макансиз адәм бәжайики егиси йок ешәккә охшайду. Егиси йок ешәкни ким көрсә, шу минилу. Халигиничә ишлитип, көтигә тепиду. Макансиз адәмни башкилар ешәктинму бәттәр харлайду. Бирак ана макан дегән уздак гайиптин мирас калған һеликидәк банқига селип коюп, пайда-өсүмини елип хәшләп, аптапта сунайлинип йетип күн өткүзсиму болидиган өлүк байлик әмәс, бәлки у пәкәт үзлүксиз һалидики маддий ишләп чикириш күриши вә изчил һаллики мәнвий

өждәлини баккан вәтинини һеч кандақ бир әмәлий паалийти билән ядәтмәй, чәт әлдә бир өмүр канлида пухра болуп өтүш-бу кам дегәндиму өз вәтинигә йүз келәлмигәнлик болуп санилиду, әлвәттә. Йәнә десәк, чәт әлләрдики һәр кандақ муһажирнин турмуши, күни шу адәмнин мүййән-концерт иштиқишәкс иштидаринин үстүн яки тәвән болушига бағлик болғандин башка әң муһими, шу кишинин әсли вәтининин күчи, ана юртинин йүзи вә өз дияр халқинин хәлик арала тутидиган орнига бекип болиду. Әгәр вәтинин күчлүк, хәлкин йүзлүк, диярин хәлик аралиму һөрмәт-етиварлик болса, у һалда муһажир болсанму, чәт әл, яка юртларда кәдлинни рус килип «гүс-гүс» ләссәп жүрәләйсән. Әксичә болса, һеч гәптин һеч гәп йок зарлинисән. Бәһдә бозәк болуп харлинисән. Йәкүн шуки, өз зиминини әзизлә, өз вәтинини кәдирлә! Чүнки сениң изитин өз вәтинин билән томурдап, сениң кәдир-киммитин өз диярин билән өмүрдаштур!

Биздики әбгаларнин вужушида ана маканни кәдирлимәслик иллити билән кошғезәк мөвжүт болуп келиватқан нәрсә өзинин киммитини өзи билмәслик нухсанидур. Уйгур бу зиминга мөһман аһали әмәс,

бәлки йәрлик аһалә. Уйгур бу зиминда аз санлик милләт әмәс, бәлки көп санлик милләт. Түврүк милләт, гожа йин милләттур!

Дуняда һеч бир инсан «як, ундақ әмәс» дөләлмәйдиган әмәлият шуки, уйгур киммәтлик, уйгурнин зимини киммәтлик. Шуна жаһанда не-не алимлар өждәлини өвләдига улап, уйгурни тәтқиқ киливатиду. Уйгур әкилик, Мөһмүт Кәшкәрий, Йүсүп Хас һажип, Молла Сайрамилардин кейин уйгурларда алим түгәп калғини йок. Халмурад Гопурдәк һәккиран алимлар онлап чикип, йүзләп йетишип, илим-пән мөйданида бүйүк нәтижиләр казипип келиватиду. Уйгур мөдәнийәтлик. Уйгурнин 12 муқамни дуняга тәһшиши йок мөдәний мирас болуп, китбәләр ара явраватиду. Демәкки, уйгурнин һеч бир милләттин калғичлиги йок!

Инсан үчүн өзини чағлимай лап уруш, канчилиқ нухсан иш болса, өзини халис тутуп, өзини толук, лилла баһа билән өзигә ишәнч турғузусиму шунчилик яхши вә шунчилик убдан иш. Чүнки һаятликтики һәр кандақ нәтижә вә гәлибә йетүк ишәнчини өзигә мүстәһкәм һуд килиду. һәр кандақ зәпәр вә нүсрәт камил иманни өзигә мөзмүт һуд килиду!

Шу тапта, идрәк билән зән салсан, реалликтин нида шундақ: сән уйгур өзәннин киммитини өзән толук билишин керәк. Өзәнни йүксәк баһалик киммитингә өзән ишинишин, шунин билән бир вақитта, өзәнни һанан башкиларниң арқисидә турушка лаик чағлайдиган, өзәнни һеминшәм башкилар бурниндин йетиләп жүрүшкә мунасиб һесаплайдиган мөһкүм мүжәзликни қәтий чөрүп ташлишин лазим. Билмәк керәкки, инсан өзинин киммитини билгәндилә, андин унинда жасарәт болиду. Адәм жасарәт билән күрәш килип яшиғандилә, андин унин турмушида һәкикий мөззә вә чин һалавәт болиду!

Егиз-бурнинин учинила көрмөй, жирақка нәзәр ташлап туруп ойлан, әбга!

Тәклимәкәтлий.

ЙЕНИ ЗАМАН ВӘ УЙГУРЛАР

БИЗДИКИ ӘБГАЛИК, ЯКИ ВӘТӘННИН КӘДРИГӘ ЙӘТМӘСЛИК

Мин шүкрики, сәхи тәбиәт уйгурға дунядики һәр кандақ кәвимнин зокини кәлтүргидәк мислисиз гөзәл бир зиминни ата килған. Бу зиминда, мөйли Или бостанлиги, мөйли Турпан үзүмзарлиги, мөйли Карамай нефтьлиги, мөйли Корла нәшпүтзарлиги, мөйли Куча өрүкзарлиги, мөйли Кәшкәр анар-әнжүрзарлиги, мөйли Йәкән янақзарлиги вә мөйли Хотән үжмәзарлиги болсун, һәр кайси әзиригә хас болған алаһидлики билән бу диярда Тәклимәкән, Тарим, Жунгар дөп атилидиган гәйәт зор гәзинә амбарлири бар. Бу зиминнин байликта тәддәшсизлигиа пүтүн дуня һәйрәттә, бәлки жеми әләм аңа зокмәндәк!

Жаһан уйгурлири үчүн ейткәндә, әң мөйшәтлик, әң хатиржәм, әң мөзмүнлүк вә әң мөнилик турмуш ахирки һесапта мошу мубарәк зиминда. Унин чөлиму, көлиму уйгурға өз. Бу дияринин шөһәр, базириму, сәһра, ма-зириму уйгурға өз. «Өз өйүмниң хушлиги-пут колумниң бошлуғи» дөп уйгур пәкәт мошу зиминдила ечилип-йейилип уйгурчә олтирип, уйгурчә коһуп жүрәләйду. Пәкәт мошу диярдила килчиму кисилмай, азирақму йестиркмай уйгурчә ойнап, уйгурчә сөзләп күлөләйду. Бу зиминниң тағу-ташлариму уйгурға: «мән сениң» дөп иллик бакиду. Бу зиминниң дөрия-әкинлириму уйгурға: «мән саңа хас!» дөп жил-вилик акиду. Шуна уйгур бу зиминни толиму өтивалиши, бу диярни бөкму әзизлиши, «ана маканниң өз балиси» лик туйғуси билән ана маканниң кәдиргә һәкикий йосунда йетиши лазим. Әгәр кимки бу зиминниң кәдиргә йәтмисә, тузкорлук токи-ләнитти билән шөрмөндә болғай акивәттә!

Ана маканниң кәдиргә йетиш әдди билән ана маканниң барлигиға, тағ далалириға, екин-дөриялириға, юрт-кирлириға, вә мөһәллә-қойлириға йүксәк мөсьулийәт туйғуси билән егидарчилик килишнин баш бөлгә килиду. Зимин сениң экән, бу һалда унинда үндүрүлгән һәр тал гүл-ғиядиму сениң гожа йинлигин гөвдилитип туруши керәк. «Дөң көврүк» әслидә сениң өждәдиң бена килған коча экән, у һалда уни сени тукқан ананнин тили билән һеминшәм «Дөң көврүк» дөп атиғинки, әксичә һөргизму әбжәшлөштүрүп «Өрлүчә» демә. «Нур бағ» сениң тилиң билән аталған

жикилмас абида. Уни кандақ ишлитип сениң ихтиярлидикила иш әмәс, бәлки у өждәтлардин өвләтларга мирас калидиган аманәт намайәндә!

Ана маканниң кәдригә йетиш, ана маканни куруш, ана маканниң әтиси вә узақ кәлгүси үчүн селиватқан тәрәккият бенасига өз қоли билән хип қоюшни асаслик мөзмүн килиду. «Биз мошу зиминда туғулуп өскән. Бу бизнин ата мирас дияримиз» дөп һөкүрәп коһуп, ичип-чечипла жүрсән ана маканниң сөйгән, ана маканниң кәдригә йәткән болмайсән. Ана маканниң кәдригә йәтсән, өзәннин гелиң үчүнла әмәс, бәлки йәнә ана маканниң үчүн, умумий хәлкин үчүн тәр төкүп ишләйсән, юртин үчүн жанпидалик билән әмгәк килисән. Өз әмгигин билән яратқан нәтижәни бу зимин үстигә өзәң бирму-бир тизисән вә уни жаһан әһлигә намайиш килип көрситисән. Көрситип бақә, кени, юртиндики кайси заманвий курулуш, кайси егиз бенани сән лайиһәлидин? Кайси машина, кайси уцакни сән ясилин? Сәндә канчә учқучи, канчә нефть чарлиғучи, канчә алтун канлирини киширип тәкшүргүчи бар? Әгәр сән өзәнни, өз миллитини башкилар билән селиштүрүп, бу жәһәттики йетишсизлигини сөзсән, муһими камчилигиниң етирап килсан, бу һалда маарипка-адәм тәрбийәләшкә болған тонушин ашиду. Пәрзәнтләрни түрлүк илим-пән саһаси бойчә, ялғуз ижтимаий пән бойичила әмәс, бәлки тәбий пәнләрнин һәр кайси түрлири бойичиму зор түркүмләп тәрбийәләшнин зөрүрийти вә тәхирсизликкә болған көз қаришин кетип қалған калланни басиду.

Милләт, Вәтән үчүн ишләп, хәлки-әләм қайил болғидәк нәтижә яритип илим-пән ихтидаридин келиду. Илим-пән ихтидарини болса, пәкәт мөктәп, хусусән алий пән-техника мөктәплирила йетиш-түрөләйду. Сән бир уйгур айлисис ән. Әгәр өйүндә бирәр алий мөктәп окуғучисиму болмиса, бу чоң һоқуқу иш. Һалбуки, өзән аз йәссәнму, жапа тартсанму, риязәт чөксәнму пәрзәнтини мөктәпкә бәр, окут. «Маңа башкилар адәм тәрбийәләп бәрмиди» дөп һеч кимдин ағринма. «Баламини окутуп қоймиди» дөп, һеч кимдин зарланма. Бадам допанга таянғичә, шу ба-

күрәшләр билән күвәтләндүрүлүп, күчләндүрүлүп турушка муһтаж жанлик байлиқтур.

Ана макан дегән әмәлиятта ана макан үчүн жанпидалик билән ишләйдиганларниң макани болиду. Унин кәдригә йетишгән адәм аңлик һалда ана макани үчүн жан кәлдүрүп ишләйду. Билгән адәмгә бүгүнки дуняниң мөдәнийәт сорунидә мундақ бир алаһидчилик һөкүм сүрмөктә. Уболсиму, түрлүк милләтләр вә инсанлар вәтән-пәрвәрлик, милләтпәрвәрлик туйғусини өз кәлбигә мөһкәм пүккән һалда илмий рикабәт килип, һәр кайси әзиринин кейинки әсирдики мөвжүтлүк орнини чөңләштин ибарәт. Һалбуки, сән, мән вә у-биз уйгурлар пәкәт әмәлий әмгиғимиз аркилик, күрәш аркилик мубарәк дияримизнин кәдригә йетишгәнла болсақ, жаһандики түрлүк милләтләр катаридә бизнинму бешиминз егиз, сөзимиз бегиңз болиду. Кейинки әсирнин мөдәний һалавәт вә миддий дарамәт дәстихинида болса, егилгән орнимиз өзмигә йәткидәк кәң, еришкән несвимизму һеч болмиғанда башкилар билән тән болиду.

Ана маканниң кәдригә йетиш дегәнлик, кәдһнас булақниң сүйиши ичип, кәдим жайни бөсип, бир өмүр йетиш дегәнликму әмәс. Уйгурда: «Мусапир болмиғичә мусулман болмас» дегән удум мақал бар. Бу «адәм өз маканниң кәдригә йетишгән һәкикий бир вәтән-пәрвәр инсан болуш үчүн, юрт кезип, жаһан көрүп сәпәр килиши мусапир» (сәпәр килған адәм) болуши шәрт дегәнлик болиду. Мошу мәнидин елип ейткәндә, өз маканни сөйүш туйғуси вә милләткә қойуш мүддәсини чкиш килип, илгар әл вә алға кәткән хәликләрдин үгиниш үчүн башка юрт, чәт әлләргә сәпәр килиш, һәтта маканлишип иккинчи юрт ечишму интайин муһим. Чүнки башка юрт, чәт әлләрдә турупму өзиниң Вәтини вә өзиниң миллити үчүн наһайити убдан хизмәтләрни килғили, бәлки алаһидә муһим тәһпиләрни қошқили болиду. Бирак өз дияридики қисмән начар муһит вә өз юртидики мөлүм қийинчиликлар түпәйлидин вәтәнни тәрк етип яка юрт, чәт әлләргә чикип кетип, кәткәндиму шу кәткәнчә худди деңизга ташлавткән таштөк из-дәрәксиз йоқилип кетип, өзини тукқан,

Тайна, сохраннывшаяся по сегодняшней день

(Начало в предыдущем номере).

Примерно на 1700 км Советский Союз граничит с китайской провинцией Синьцзян (Восточный Туркестан-ред). Этой провинцией около десяти лет правит китайский милитарист Шэн Шицай, который пришел к власти и до последнего времени держится у власти с нашей военно-политической и экономической помощью. С началом Великой Отечественной войны, воспользовавшись отвлечением внимания Советского правительства к советско-германскому фронту, Шэн Шицай на первых порах замаскировано, а со временем явно, открыто, стал проводить против СССР враждебную политику.

Товарищ Сталин и Советское правительство долго терпели недружелюбие, а порой явно открытые враждебные наскоки этого скрытого гоминьдановца Шэн Шицай. Но нашему терпению пришел конец.

Пришел конец терпению местного, не китайского населения провинции, изымающей под гнетом колонизаторской политики Шэн Шицай. На бескрайних просторах Синьцзяна (Восточного Туркестана) давно идет подпольная антигоминьдановская, антишицаевская борьба народов провинции. Отдельные представители этих подпольных организаций неоднократно обращались к нам за помощью. В свое время их просьба не находила сочувствия и поддержки с нашей стороны.

Принимая во внимание измену Шэн Шицаем своим ранее провозглашенным заявлениям о дружбе с Советским Союзом и открытый его переход на позиции реакционной чанкайшистской клики, по рекомендации центра советской разведки Политбюро ЦК ВКП(б) 16 мая сего года приняло решение оказать всемерную военно-политическую поддержку антигоминьдановской борьбе населения Синьцзяна (Восточного Туркестана) против гоминьдановского господства.

Это решение Политбюро возлагает на нас, советских разведчиков, проводящих разведывательную работу в Синьцзяне (Восточном Туркестане) большую ответственность.

Мы сегодня пригласили вас сюда, чтобы поговорить о наших конкретных мерах по осуществлению в жизнь этого важного, исторического решения.

Прежде чем перейти к обмену мнений, давайте послушаем начальника первого, разведывательного, управления нашего наркомата госбезопасности СССР генерал-майора Фитина Павла Михайловича об оперативной обстановке в этой китайской провинции.

Итак, внутривластная обстановка в Синьцзяне (Восточном Туркестане) с 1942 года характеризуется стремлением Центрального правительства Китая под видом создания Второй оборонительной базы сопротивления Японии захватить Синьцзян (Восточный Туркестан) и превратить его в антисоветский плацдарм. Дело началось с того, что группа деятелей Центрального Китая, руководимая военным министром Кэ Инцином и заместителем начальника генштаба чанкайшистской армии, лидером мусульман Китая Бай Чунси, официально поставила перед Чан Кайши вопрос о полном подчинении дубаня (генерал-губернатора кит.) Синьцзяна (Восточного Туркестана) Шэн Шицай Центральному правительству, не останавливаясь перед применением активных средств, включая ввод в войск, преданных Чан Кайши и организации восстания синьцзянских мусульман против Шэн Шицай. Они заявили Чан Кайши, что без разрешения вопроса о Синьцзяне (Восточном Туркестане) нельзя будет разрешить вопрос о борьбе с коммунизмом в Китае и что именно сейчас наступил наиболее благоприятный момент для его выполнения. В марте 1942 года во вре-

менной столице Китая — Чунцине состоялось совещание с участием Хэ Инцина и Бай Чунси под руководством Чан Кайши, которое решило организовать в Урумчи штабквартиру Чан Кайши, который заявил: «Если Шэн Шицай не будет выполнять распоряжения Центрального правительства, то мы заставим его подчиниться военной силе, а влияние СССР, который хозяйничает в Синьцзяне (Восточном Туркестане) — надо парализовать». Для ведения предварительных переговоров с Шэн Шицаем, Чан Кайши направил в Урумчи своего представителя в Чунцине Чжан Юаньфу, которому он поручил добиться согласия Шэн Шицай на организацию в Урумчи его штаб-квартиры.

Последующие события дают основания полагать, что свою миссию в переговорах в Урумчи Чжан Юаньфу выполнил успешно. В начале июля 1942 года Синьцзян (Восточный Туркестан) посетил командующий 8-м военным округом в Ганьсу Чжу Шаолян. После доклада Чан Кайши, он 19 июля снова прибыл в Урумчи и предъявил Шэн Шицаю следующие требования:

1. Впредь Шэн Шицай остается только чжунси, т.е. председателем провинциального правительства. Вместо поста дубаня (генерал-губернатора) в Урумчи учреждается пост комиссара Синьцзянского пограничного района, присланного из Центра.

2. Из известных шести принципов управления Синьцзяном (Восточном Туркестаном), объявленных в свое время Шэн Шицаем, исключить пункт о дружбе с СССР. Это требование Чан Кайши оправдывал тем, что сейчас помимо СССР союзниками и друзьями Китая являются Америка и Англия.

3. Из тех же шести принципов исключить пункт о борьбе с империализмом, так как он якобы направлен против Америки и Англии, союзников и друзей Китая.

4. Ликвидировать синьцзянские провинциальные банки, валюту и перейти на денежную систему Центрального Китая.

5. Все горно-промышленные организации, у кого бы они не находились, изъять и передать в ведение Центрального правительства Китая.

Вскоре после этого, в конце августа, в Урумчи прибыл Аян Ханьцао, назначенный руководителем провинциального комитета гоминьдана и У Цзэсян — уполномоченный МИА в Китае.

Вот такова политика Центрального Китая, направленная на полное подчинение Синьцзяна (Восточного Туркестана) себе и имеющаяся конечной целью превращение этой провинции в плацдарм для борьбы с Советским Союзом.

Теперь о позиции Шэн Шицай.

После вероломного нападения гитлеровской Германии на Советский Союз, Шэн Шицай резко изменил свое отношение к нам, хотя словесных заявлений о верности принципу дружбы с СССР с его стороны было немало. Постепенно Шэн-дубань, сбросив маску дружелюбия с СССР, совершил ряд недружелюбных актов. Началось с того, что как-то Шэн Шицай обвинил ряд официальных советских представителей и других советских работников в Синьцзяне (Восточном Туркестане) в троцкистской деятельности. Это обвинение было сбито белыми нитками и в действительности носило личный характер против них, а также замаскированную антисоветскую направленность. Интересно, что эта кампания совпала с массовыми арестами наиболее прогрессивной и просоветской части военных и чиновников гражданских учреждений Синьцзяна (Восточного Туркестана). Полиция провинции, превращенная в личное оружие Шэн Шицай, открыто ведет работу против советских учреждений и советских граждан. Прикрываясь болезнью, Шэн-дубань прекратил всякое общение с советскими представителями в Синьцзяне (Восточном Туркестане). Его такое его поведение получило отражение в отношениях офицеров армии дубаня и чиновников провинциального правительства к советским инструкторам и советским специалистам на китайской службе. Этого ему показалось мало, и Шэн Шицай обвинил советского генконсула Бакулина и главного военного советника Ратова и других советских представителей в подготовке «заговора против Синьцзяна (Восточного Туркестана) и Советского Союза».

(Продолжение следует).

Төмүшкө нөзөр هازىرغىچە مەخپىي تۇتۇلغان سىر

ئۇرۇمچىدە جىياڭ كەيشىنىڭ شتاب كۋارتىرسىنى قۇرۇش قارار قىلىندى. جىياڭ كەيشى مۇنداق دەيدى: «شىڭشىيەي ئەمەلگە ئاشۇرمىسا، بىز ئۇنى ھەربىي كۈچ ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا مەجبۇر قىلىمىز، شىنجاڭ (داۋامىي تۈركىستاندا) غوجايىلىق قىلىۋاتقان سىر سىرنىڭ تەسىرىنى پالەچ ھالغا چۈشۈرىپ قويۇش كېرەك».

شىڭشىيەي بىلەن ئالدىن - ئالا سوھبەتلەرنى ئوتكۈزۈش ئۈچۈن جىياڭ كەيشى ئۇرۇمچىدە ئۆزىنىڭ شتاب كۋارتىرسىنى قۇرۇشقا شىڭشىيەينىڭ ماقۇللىغىنى ئېلىشقا بەلگۈلگەن چۈنچىدىكى چاڭ يۇنخۇ-نىڭ ۋەكىلىنى ئەۋەتتى. كېيىنكى ۋاقىتلار چاڭ يۇنخۇ ئۇرۇمچىدىكى خىزمەتسىنى مۇۋاپپەقىيەتلىك ئەمەلگە ئاشۇردى دېيىشكە ئاساس بولدى. 1942 - ۋىلى ئىيۇل ئېيىنىڭ بېشىدا شىنجاڭغا (شەرقىي تۈركىستانغا) گەنسۇ سەككىزىنچى ھەربىي ئورگۇنىنىڭ قوماندانى جۇشاۋلىياڭ كەلدى. جىياڭ كەيشىگە ئەھۋالنى يەتكۈزگەندىن كېيىن 19 - ئىيۇل كۈنى يەنە ئۇرۇمچىگە كېلىپ شىڭشىيەيگە تۈۋەندىكى تەلەپلەرنى قويدى:

1. بۇنىڭدىن كېيىن شىڭشىيەي پەقەت ئۆلكە رەئىسى سۈپىتىدە قالدۇرۇلۇپ، دۇبەنىڭ ئورنىغا ئۇرۇمچىدە مەركەزدىن ئەۋەتىلگەن شىنجاڭ چېكارا رايونى كومىسسارى تەسىس قىلىنىدۇ.

2. ئۆز ۋاقتىدا شىڭشىيەي تەرىپىدىن ئېلان قىلىنغان ئالتە پرىنسىپنىڭ ئىچىدىن سىر سىر بىلەن دوستلۇق ھەققىدىكى ماددا چىقىرىپ تاشلىنىدۇ. جىياڭ كەيشى بۇ تەلەپنى خىتاينىڭ ئىتتىپاقداشلىقى ۋە دوستلىرى قاتارىدا سىر سىر دىن باشقا ئىلمېرىكا ۋە ئانگلىيەنىڭ بار ئېكەنلىكى ئارقىلىق ئاقلانغان.

3. ئەينە شۇ ئالتە پرىنسىپنىڭ ئىچىدىن ئىمپېرىئالىزمغا قارشى كۈرەش ھەققىدىكى ماددىنى چىقىرىپ تاشلاش تەلەپ قىلىندى. چۈنكى بۇنىڭ ئۈزى خىتاينىڭ ئىتتىپاقداشلىرى بولغان ئامېرىكا بىلەن ئانگلىيەگە قارىتىلغان ئىشىم.

4. شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكىسىنى، ۋالىيۇتىنى يوق قىلىش، مەركىزىي خىتاي پول سىستېمىسىغا كۆچۈش، بارلىق كان - سانائەت مۇئەسسەسلىرىنى، ئۇلار كىمىنىڭ قولىدا بولۇشتىن قەتئىي نەزەر، تارتىۋېلىپ مەركىزىي خىتاينىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈش.

شۇنىڭدىن ئاز ۋاقىت ئۆتمەيلا ئاۋگۇستنىڭ ئاخىرىدا ئۇرۇمچىگە گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك كومىتېتىنىڭ رەھبىرى لەن خەن چاۋ خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ تولۇق ھوقۇقلۇق ئەلچىسى ئۈ-جىڭشەن كەلدى.

مەركىزىي خىتاينىڭ شىنجاڭنى (شەرقىي تۈركىستاننى) تولۇق بىلەن ئۆزىگە بوي سۈندۈرۈش ۋە بۇ ئۆلكىنى كېڭەش ئىتتىپاقى بىلەن كۈرەش قىلىشنىڭ ئىستېكامىغا ئايلاندۇرۇشنى مەخسەت قىلغان سەيلىستى ئەينە شۇنداق.

كىتلىپ كېرمانىيەسى كېڭەش ئىتتىپاقىغا خىيانەتكارانە ھۇجۇم قىلغاندىن كېيىن، شىڭشىيەينىڭ بىزگە بولغان مۇناسىۋىتى، گەرچە سۆز يۈزىدە سىر سىر بىلەن دوستلۇققا سادىقلىقنى بىلدۈرۈپ تۇرسىمۇ، كەسكىن ئۆزگەردى. ئۇ ئاستا - ئاستا سىر سىر بىلەن دوستلۇق نىقابىنى ۋىتىپ تاشلاپ نادوستانە ھەرىكەتلەرنى قىلدى. كەپ شىڭشىيەي گروھىنىڭ بىر قاتار كېڭەش ۋەكىللىرىنى ۋە باشقا شىنجاڭدىكى (شەرقىي تۈركىستاندىكى) خىزمەتچىلىرىنى تروتسكىي چىلىك پائالىيەتلەردە ئەيىبلەنگەنلىكىدىن باشلاندى. بۇ كامپانىيە شىنجاڭدىكى (شەرقىي تۈركىستاندىكى) ئىلغار ۋە كېڭەشپەرەست ھەربىي، مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىڭ ناممۇنىي قولىغا ئېلىنىشى بىلەن بىر ۋاقىتتا ئېلىپ بېرىلدى. شىڭشىيەينىڭ شەخسىي قۇراللىرىغا ئايلىنىپ قالغان ئۆلكە پولىتسىيەسى كېڭەش مەھكىمىلىرى ۋە كېڭەش پۇخرالىرىغا قارشى ھەرىكەتلەرنى ئوچۇقتىن - ئوچۇق ۋۇرگۈزدى. شىڭشىيەي ئۆزىنىڭ ئاغرىپ قالغىنىنى باھانە قىلىپ، شىنجاڭدىن كى (شەرقىي تۈركىستاندىكى) كېڭەش ۋەكىللىرى بىلەن ئۇچرىشىشتىن باش تارتتى. ئۇنىڭ بۇنداق مۇناسىۋىتى دۇبەن ئوقتىلىرى ۋە ئۆلكىلىك ھوكۇمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ خىتايلار ئارىسىدا ئىشلەۋاتقان كېڭەش مۇتەخەسسسلەرگە قىلغان مۇناسىۋىتىدە دەرھال ئەكس ئەتتى.

(داۋامىي كەلگۈسى ساندا)

(داۋامىي، بېشى ئۆتكەن ساندا)
- كېڭەش ئىتتىپاقى خىتاينىڭ شىنجاڭ ئۆلكىسى (شەرقىي تۈركىستان) بىلەن تەخمىنەن 1700 كىلومېتىر ئارىلىقتا چېكارا-داش. بۇ ئۆلكىگە ئون ۋىل ماباينىدا خىتاي مىلىتارىستى شىڭشىيەي ھوكۇمرانلىق قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ بىزنىڭ ھەربىي - سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ياردىمىمىز بىلەن ھاكىمىيەت ئۈستىگە چىققان ۋە ئاخىرقى ۋاقىتلارغىچە ئەينە شۇ ياردەملەر تۈپەيلى ئوز ھوكۇمرانلىغىنى ساقلاپ كەلگەن. ئۇلۇق ۋەتەن ئۇرۇشى باشلىنىشى بىلەن كېڭەش ھوكۇمىتىنىڭ دىققەت - نېتىبارى كېڭەش - كېرمان فرونتىغا جەلىپ قىلىنىشىدىن پايدىلىنىپ، شىڭشىيەي دەسلەپكى چاغلاردا ئىنقىلابى ھالدا، ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بولسا ئوچۇق تىن - ئوچۇق سىر سىرغا قارشى دۇشمەنلىك سىياسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا باشلىدى.

يولداش ستالىن ۋە كېڭەش ھوكۇمىتى يوشۇرۇن گومىنداڭچى شىڭشىيەينىڭ نادوستانە ۋە بەزىدە ئوچۇقتىن - ئوچۇق دۇشمەنلىك قىلمىشلىرىغا ئۇزاق تەخىر قىلىپ كەلدى. لېكىن سەۋر - تاقەتتىكىمۇ چىكى بولدى.

ئۆلكىدىكى شىڭشىيەينىڭ مۇستەملىكچىلىك ئالاپ - ئوقۇبەتلەردىن دەرت چېكىۋاتقان خىتاي ئەمەس يەرلىك خەلىقلەر نىگمۇ سەۋر - تاقىتى چېكىگە يەتتى. شىنجاڭنىڭ بېيايان قۇچىغىدا ئۇزاقتىن بېرى ئۆلكە خەلقىنىڭ گومىنداڭغا، شىڭشىيەيگە قارشى يوشۇرۇن كۈرۈشى داۋام قىلىۋاتىدۇ. بۇ مەخپىي تەشكىلاتلارنىڭ بەزى بىر ۋەكىللىرى بىزگە ياردەم سوراپ بىر نەچچە قېتىم مۇراجىئەت قىلغان ئېدى. ئوز ۋاقتىدا ئۇلارنىڭ ئىلتىماسلىرى بىز تەرەپتىن ھىسداشلىق ۋە قوللاپ - قۇۋەتلەشلەرگە ئېگە بولمىدى.

شىڭشىيەينىڭ كېڭەش ئىتتىپاقى بىلەن دوستلۇق ھەققىدىكى ئىلگىرى جاكالغان بىلدۈرۈشلىرىگە خالىقلىق قىلغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ ئەكىسلى ئىنقىلاۋىي جىياڭ كەيشى گروھى مۇقەسسەگە ئۆتكەنلىكىنى ئىزاھلەشكە ئېلىپ، كېڭەش زازۇپدىكىسى مەركىزىنىڭ تەۋسىيەسى بويىچە ۋىل پ (ب) مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي يېۋروسى بېيىل 16 - مايدا شىنجاڭ ئاھالىسىنىڭ گومىنداڭ ھوكۇمرانلىغىغا قارشى كۈرەشكە ھەربىي - سەياسىي جەھەتتىن ھەرتەرەپلىمە ياردەم بېرىش ھەققىدە قارار قوبۇل قىلدى.

سەياسىي يېۋرونىڭ بۇ قارارى بىزگە، شىنجاڭدا رازىۋىدا خىزمىتىنى ئېلىپ بارىدىغان كېڭەش رازۇپىدىكىلىرىغا چوڭ جاۋابكەرلىك ۋەكىلەيدۇ. بىز بۇگۈن بۇ يەرگە سىلەرنى ئەينە شۇ مۇھىم تارىخىي قارارىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش بويىچە بىزنىڭ كۈنكەت چارە - تەدبىرلىرىمىز ھەققىدە سوزلىشىش ئۈچۈن چاقىردۇق. نېكىر ئالماشتۇرۇشتىن ئاۋال دولەت بېخەتەرلىكى خەلىق كومىسسارىياتى بىرىنچى رازۇپىدا باشقارمىسىنىڭ باشلىقى كېنېرال - مايور پاۋېل مىخائېلوۋىچ نىڭ تىنىنىڭ موشۇ خىتاي ئۆلكىسىدىكى ئەھۋال توغرىلىق دوكلاتىنى ئاڭلاپ كۆرەيلى.

1942 - ۋىلىدىن تارتىپ شىنجاڭنىڭ ئىچكى سەياسىي ئەھۋالى خىتاي مەركىزىي ھوكۇمىتىنىڭ ياپونىيەگە قارشى ئىككىنچى مۇداپىئە بازىسىنى قۇرۇش بانسى بىلەن شىنجاڭنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئۇنى كېڭەشكە قارشى ئىستېكامغا ئايلاندۇرۇشقا ئىتتىلىشى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. ئىش مەركىزىي خىتاينىڭ بىر تۈپ ئەرباپلىرىنى ھەربىي مىنىستىر خى ئىن جىن ۋە جىياڭ كەيشى ئارمىيەسى باش شتابىنىڭ ئورۇنباشارى، خىتاي مۇسۇلمانلىرىنىڭ لىدېرى بەي چۈنىشنىڭ جىياڭ كەيشىنىڭ ئالدىغا شىنجاڭنىڭ دۇبىنى (باش كوبرىناتورى) شىڭشىيەينى ھەتتا ئاكتىۋ ۋاستىلەرنى ئىشلىتىش يەنى شىنجاڭغا جىياڭ كەيشىگە سادىق ئەسكەرلەرنى كىرگۈزۈش ۋە شىنجاڭ مۇسۇلمانلىرىنىڭ شىڭشىيەيگە قارشى قوزغىلىڭىنى ئۇيۇشتۇرۇپ بولسىمۇ، شىڭشىيەينى مەركىزىي ھوكۇمەتكە تۈلۈق بوسۇندۇرۇش مەسلىسىنى رەسمەن قوبغان چاغدىن باشلاندى. ئۇلار جىياڭ كەيشىگە شىنجاڭ مەسلىسىنى ھەل قىلماستىن تۇرۇپ خىتايدا كۆمۈننىزم بىلەن كۈرەش قىلىش مەسلىسىنى ھەل قىلىش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى، بۇنى ئورۇنلاش ئۈچۈن ئەڭ قۇلايلىق پەيت كەلگەنلىكىنى بىلدۈردى. 1942 - ۋىلى مارتتا خىتاينىڭ ۋاقىتلىق پايتەختى چۈنجىندا خى ئىن جىن ۋە بەي چۈنىشى ئىشتراكىدا جىياڭ كەيشىنىڭ رەھبەرلىكىدە مەجلىسى بولۇپ،

Долқун ياسин

ئۇمۇتسىزلىك ئىچىدىكى ئۇمۇتتارلىق

(نەسر)

- بۇ - ئاخىرى چىقىمىدىغان يول.
- مەن ئۇنداق دەپ ئويلىمايمەن - دەپ دىيىۋاتتى.

قىلغان ئەركىنلىك! دەيدى زامان. بىر چاغلاردىكى نەۋقران ۋىگىت ئەندى دەرمانسىز بوۋاي بولۇپ قالغان چاغدا كۆتۈش بىلەن كۆرەشنىڭ بىر - بىرىنى رەت قىلىدىغان ئىككى چۈشەنچە ئېكەنلىكىنى بىك كېچىكىپ چۈشىنىپ، يەنە پەريات چەكتى. ۋىغلاي دەپسە، كۆزلىرىدە ياش يوق. ۋاقتىراي دەپسە، ئاۋازىنى ھېچ كىم ئاڭلىمىتتى.

ۋە ھالەكلەتلىك ئۇقۇمنى ۋىگىت كۆڭلىگە سېلىپ قويدى. ئۇنىڭ سەۋىر - تاقتى كۈچىيۈەرگە نىسبىتى، ئالدىنقىلارنى كۆپىيىۋەردى. دەسلەپ دوستلار قىياپەتتىكى «خالاسكارلار» ئالدىدى، كېيىن ھېچىيىپ تۇرۇپ ھويلىلىرىمىزنى سۈپىرىپ بەرگەنلەر ئالدىدى...

ئۇ يەنە كېلىۋاتىدۇ. چارچاپ ھالدىن كەتكەن. ئەينە يول ئىككىگە ئايرىلىدۇ. خان جايغا كېلىپ توختاپ قالىدى. بىر دەققەنۈرسىز كۆزلىرىنى ئۇمۇپ، «ناچا يولىنىڭ قايسى بېرىسىگە قەدەم تاشلاي» دېگەندەك تۇرۇپ ئويغا پاتىتى ۋە كۆتۈل مەگەندە ئالدىدا بەقۇۋۇتەت، تىنىك، كۈچلۈك، كېلىشكەن، كۆزلىرىدىن ئوت چاچىپ تۇرغان ۋىگىتنى كۆرۈپ، ھەيرانلىق ۋە زوقلىنىش بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ قالىدى.

ئى تەسەۋۋۇر قىلمىغان ئېدى. كۆپ ئۆتمەيلا كۆلەر ۋادىسىنى تىكەنلەر باستى. ۋىگىت يارى بىلەن ۋىگىت بوسە شەرتىنى لەۋلىرىدە ئۇمۇرۋايەت ساقلاپ قالسىمۇ، بىر كېچىدىلا مۇكچەسىپ قالغاندەك دەرمانسىزلىقىنى ھىس قىلدى. «ئەي، ئادالەتسىز دۇنيا! قېنى مېنىڭ تەقەززۇ بولۇپ كۆتكەن جانانم - ئەركىنلىكىم؟! مەندىن ئۇنى قايسى جاللات تارتىپ ئالدى؟!» دەپ كۆڭلىنى تىلغاپ ئالە قىلدى ۋىگىت. «سەۋىر قىل! مەن سېنىڭ يارىڭنى قايتۇرۇپ بېرىمەن» دېگەن ئادا كەلدى زامانىدىن ۋە ياش تۇرۇپلا چاچلىرى ئاتقانغان، رەككى - روىي زەپىرىك، كۆزلىرى ياش، تىلىمى تۇتۇلغان ئايالنى كۆرسىتىپ: «مانا سېنىڭ يارىڭ!» دېدى.

Абухалық МАХМУТ
Әгәр жәннәт керәк болса...

(Ҳәжвийә)

Бизнинг башлиқиниңму әкли бар экән, һәй? Чоңмәхкәмийиниңмән билән адәт әдәм ишләйдигән кичиккинә бөлүминиң төрт хашмини тала-түздә корт ойниңидәк болған баһар келиши билән кискарти вәтти. Әгәр жил бешин киши-кирида көшимизни тоғрилаган болса, мәшнәң алдида олтирип хотунниң төнә-таписиниңлаштири башкига яримай қалатқук, дәнә?

Киянлар гораизизму туғивериду» дөп койдүм. Растә, шу күнләрдә бәзи қизлар өргә төгәйла туғидигән болувадди. Униңға қариганда тохуниң гораизиз туғуши һеч гәп әмәстә?!
Койни Қирғизстандин елипкөлдим, девидим хиридарим сәкки миңға сориди. Яланчилиғим ченип қалмисун дөп бир пәс тартишип, ахири шартла беривәттим. Пулиға шу заманла жуқури дөрижидә риважланған социализм дөвридин қалған қосақларни демократия билән алдап туруш үчүн бир талай озуқ-тулук билән икки миңқан елип чикивидим, аялимниң шатлиқини бешин көккә йәтти.

тимизғу. Шунинң барига шүкри қил. Шу бир тухумға йәткәнләр бар, йәтмигәнләр бар.
- Дурус, дөйсиң, шунинңими шүқур.
Көргән күнмизгә шүқур қилип жүрүп иш издәп бармиған, кирмигән төшиғимиз қалмиди. Қәйгәргә барсам, «йешиң әлликкә йәттипу, бизгә яшлар керәк» дөп қайтурувевиду. Аялимни болса «айғиғиңиз қийишкән...» дөп йолға селивәткидәк. Яш билән аяқни әмәлдарларниң дигиға тоғри келидиған қилип тоғрилайди десәк, униңға тоғри келидиған ахча йок.

Бу Заманниң гәплири

«Гевипниң» бемарға дегини:
- Мошу мән дәм селип бәргән сунн ичверин. Худа халиса, өлүп көткичә яшайсиң.
Кәмбәғәлниң гәпи:
- Гадайларниң қалиси, байларниң балиси йоқайдиған заман кәлди, кечинлар тағу-ташларға...
Бир аял тоғушиға:
- Көргән-билгәнлириңизгә ейттиң, үч гисәк балниң аңсиғимән. Қарғишим-оқ. Халиғучиларниң яман көргән әдәмлириниң әрзән баһада қарғап беримән, - дөптидәк.

Бир огриниға дегини:
- Мән падиша болсам огрини әмәс, огри алғидәк нәрсигә егә болған әдәмләрни камавиғәттиң. Растә, һеч қимийнә, һеч немиси болмиса, биздәкләр немийн огрилайду?
Автобуспки гәп:
- Парламентниң новәтпикли сессиясида кәмбәғәлләрниң гәш-яғ йейишини мәнийи қилиш бойичә мәсилә көрүләрмиш.

ئاخىرقى قوڭغراق

شادۇ - خوراملىق بىلەن ئۆتكۈزۈلدى
25 - ماي جۇمھۇرىيىتىمىزدىكى مىڭلىغان مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرى ئۈچۈن چوڭ بايرام كۈنى بولۇپ قالدى. يەنى ئوتتۇرا مەكتەپنى تاماملىغۇچىلارغا بېقىلغان ئاخىرقى قوڭغراق مەراسىملىرى ئاستانا، ئالمۇتا ئوخشاش مەركىزىي شەھەرلەردىن تارتىپ ناھىيە يېزىلىرىغىچە ناھايىتى تەنتەنىلىك رەۋىشتە ئۆتكۈزۈلدى. ئەينە شۇلارنىڭ بىرى ئالتەن ناھىيىسىدىكى 29 - سانلىق مەكتەپ، (بېسباغ يېزىسى).

ئابدۇخالق ماخمۇت

ТҮРК ДУНИЯСИ

Түркий халыктар Евроазия китъёсинин көпчүлүк кыسمىн егилеп туриду. Уларнын зимиин Оттура йөр деңиздин Сәддицингиче болган бепаян зимиингө созулган.

Муреккөп тарихий тәрәккят йолун бесип өткөн түркий тиллик халыктар үчүн миң жыллыкка үмүт вә оптимизм билән кирип кәлмөктө. Гезитимизини мошу санидин тартип биз түрк дунияси вә һәр қайси түркий халыктар тоғрилик мәлумат беридиган аммибап материалларни бериккө башлаймиз. Шундакка көн қоллинлип келиватканлигига қаримай, һәр хил шәрһилинватқан терминлар һәккидимү чүшөнчилөр беримиз. Бизниңчө улар төвәндикиләрдин ибарәт.

1. Туран. Бу түркий халыктар орунлашқан зимиинин көн мөһадик ипадис. Әлмисактин тартип түркий халыктарни Парисәллиридин — Ирандин пәрик килш үчүн бу наһни пайдилинип кәлгән. Туран бизниң чүшөнчимиздә дуниядики барлик түркийләр зимиинин өз

өз ичигә Казакстан, Өзбәкстан, Киргизстан, Түркмәнстан катарлик дөләтләрни алиду. Шундакка бу шәрһлик чүшөнчө. Түркстан муәмәсини әйнәшу мөвкнәдә туруп бир пүтүндүктә қарап керәк. Техиму енигирак килип сйтқанда, Түркстан Россия вә Хитай тәрипиндин иккигә бөлүнгән. Россиянин мудахилсис-

килипкәлгән Хитай Түркстани дегән наһни өзгәртиш керәк.

Руслар билән Хитайларнин Түркстанин Фәрбий вә Шәркий дөл бөлгәнлиги түпәйли рус алимлири Түркстанин Фәрбий вә Шәркий Түркстан дөл аташка адәтләнди. Түркий тиллик халыктар үчүн Мәркизий Азия бир пүтүндүр. Өзбәк халқи үчүн бир пүтүн Түркстанин бир кисми болган Өзбәкстан кичик вәтини болгиниға охшаш қазақ халқи үчүн бир пүтүн Түркстанин бир кисми болган Казакстанму кичик вәтәндүр. Демәк, уйгур халқи үчүнму бир пүтүн Түркстанин Шәркий Түркстандә атилидиған кисми болган Уйгурстан кичик вәтәндүр. Фәрип тәт-

Туран — гөзәл, сеһи, бепаян топрак

ТҮРК ДУНИЯСИ (ТУРАН)

ичигә алидиған мөнәни билүриду.

2. Мәркизий Азия. Бу Азия китъёсинин мәркизигә жайлашқан муһәккил мөһликәтләрни, шундакка өзлири бу региондин ташкирида болган бәзи бир мөһликәтләр зимиинин айрым кисимлирини өз ичигә алиду. Мәркизий Азия төвәсигә Өзбәкстан, Казакстан, Түркмәнстан, Киргизстан, Тажикстан, Монғулия, Ирандин бир кисми, Афғанстандин бир кисми, Шәркий Түркстан (Уйгурстан), Жәңгубий Сибирин бир кисми кириду.

3. Түркстан. Бу Мәркизий Азиядики түрк халықлиринин орунлашқан жайини көрситилгән тарихий-жуғрапиялик чүшөнчө. Түркстанға Казакстан, Өзбәкстан, Киргизстан, Түркмәнстан вә Уйгурстанлар кириду. Түркстан өзкөлөми жәһәттин Мәркизий Азияға, болупму Туранға қариганда көп кичик. XVIII әсирдики вә XIX әсирдин биринчи йеримидики рус вә Фәрбий Европа алимлири Оттура Азияни «Чон Бухара», унин шәркидики йөрләрни «Кичик Бухара» дөл атиған. XVIII—XIX әсирләрдә Шәриктә, кейинирәк Европидә (жүмлидин Россиядә) Чон вә Кичик Бухараларни кошуп Түркстан дөл атиди. Бәзилә «Бухара Түркстани» вә «Шәркий Түркстан» дөл пәрикләндүрди.

Бухара Түркстани йәни Фәрбий Түркстан Шәркий Түркстанға қариганда хелила чон. Бүгүнки күндә Фәрбий Түркстан

дики кисми илмий әмгәкләрдә Фәрбий Түркстан (бәзидә Рус Түркстани), Хитай бесивалған кисми Шәркий Түркстан (бәзидә Хитай Түркстани) дөл атилип кәлди.

Бу наһлар рус вә Европа алимлири тәрипиндин қоллинлип кәлгән болсиму, хитайлар «Шийүй» — Фәрбий дияр, «Шинжан» — Йени зимиин дөл қолланди.

Йүз жыллар муқәдәм Рус, умумән Фәрип тәтқиқатчилири Мәркизий Азиянин бир кисмини түркий тиллик халықләргә мәнсүп дөл қарап, унин шәркий кисмини хитайларниң этникилик зимиини әмәс дөл һесаплиған. Өз дөвринин жирик тәтқиқатчилиринин бири Н. Бичуриннин (Иакинф) төвәндикиләрни йезишимү бекәр әмәс еди. «Бу йөрлә Бухара Түркстанини Фәрбий, Хитай Түркстанини Шәркий Түркстан дөл аташ әқилгә мувапик. Биз кобул

қиқатчилиримү әйнә шу мөһадә Түркстанин Мәркизий Азиядики түркий халықләринин вәтини дөл атайду. Жүмлидин улар мундак дөл язиду: «Каспийдин Жуңғариягиче болган, өткән әсирниң бешидә «Мустәқкил Тартария», кейин Түркстан дөл аталған Мәркизий Азия системисидики муһулманлар билән түркийләр бирилишини вә қайта туғулушини мүмкинмү?»

Биз гезитханлар диккитигә һавалә қилмақчи болған макалларда Түркстан әллири вә халықлири һәккидила болуп қалмастин, шундакка пүткүл түрк дунияси йәни төркивигә Мәркизий Азиядики түркий тиллик әлләрдин ташкири Түркия, Әзәрбәйжан, Татарстан, Якутия вә башқа Туранға қаридиған әлләр һәккидимү сөз болиду.

Хәмит ҺӘМРАЕВ.

Лутпулла МУТАЛЛИП

Нет, мы друзья, не дрогнем!

Нет, мы друзья, не дрогнем, ведь нас ведут вперед
Высокие идеи — в борьбе за наш народ.

Чтоб за его свободу сражаться до конца,
Сожмем мы крепче руки и закалим сердца.

Как садовод завянуть не даст цветам своим,
Росткам свободы нашей зачухнуть не дадим!

Моя мечта — ребенок, что на рассвет глядит,
Моя мечта — ребенок, что тянется к груди.

К отраде материнской, и я гляжу вперед
И вижу день грядущий, свободный мой народ!

Нет! Мы не будем в лужах барахтаться, слепы,
Ведь нашим душам нужен лишь океан борьбы!

1945, Аксу.

Народу моему

Народ мой, в добрый путь! Будь к боям готов!
Не давай себя обмануть, знай своих врагов!
Сколько бедствий испытал ты за все века!
Народ мой, час настал! Будь к борьбе готов!

В бой за героями идти будь готов, народ.
До победной высоты, средь хребтов и льдов,
Под ударами врага каменно стойте,
Путь пробить себе к труду, к счастью, будь готов!

Народ мой, будь готов встать силою одной
До победного конца, на последний бой,
Дружбу с верными друзьями на века храня,
Против общего врага драться будь готов!

Чтобы вызволить скорей от вековых оков
Наших жен, и матерей, и сестер, и вдов,
Чтобы справедливый мир в битве отстоять,
Будь готов, народ, к борьбе! Будь к борьбе готов!

1937, Кульджа

Мы — дети Родины своей

Мы — дети родного края,
Нас осеняет боевое знамя
Свободы и труда.
Мы в будущее смотрим смелым взглядом,
Мы одолеем бури и преграды,
С народом мы всегда.

Во имя процветания отчизны
Не пожалеем мы ни сил, ни жизни —
Все посвятим лишь ей.
Ее прославим славными делами,
Ей поклянемся юными сердцами
Мы в верности своей.

И в солнечные дни и в дни ненастья
Сражаться будем за победу счастья,
За торжество труда.
Чтобы нигде, от моря и до моря,
Не знали люди, что такое горе.
Лишняя и нужда.

Вперед — и родина пусть знает,
Что нас всегда и всюду осеняет
Борьбы и дружбы стяг,
Ведь будущее вдохновенным взглядом
Нам светит сквозь невгоды и преграды,
Как кораблю маяк!

1938, Кульджа.

Мысли о мире

Свой род с беспамятных времен я число,
Уйгур я, здесь не счастье моей родни.
И я люблю — свободу и отчизну,
А что на свете выше, чем они!

Но за долиной есть еще долина.
А за рекой — моря, материки...
Раз человечество неисчислимо,
Мы все одной планеты земляки!

Так неужели снова непогода?
И грозен горизонт? Бед и невзгод
Я не желаю для других народов.
Достаточно их видел мой народ.

Уйгур, я знаю мирной жизни цену,
Желает мира каждая страна.
И я люблю свободу беспредельно.
А что на свете выше, чем она!

1942, Урумчи.

Перевели с уйгурского:
Александр КОРЕНЕВ и Мурат ХАМРАЕВ.

